

قطب شمال: علل اهمیت و چالش‌های پیش رو

ریحانه رضایی (دانش آموخته کارشناسی ارشد مطالعات اروپای دانشگاه تهران)

۱۴ شهریور ۱۳۹۶

شماره مسلسل: ۳۳۰۰۳۷۷

شماره شاپا: ۵۳۸۵-۲۴۲۳

مقدمه

قطب شمال از جمله مناطقی است که در سال‌های اخیر شاهد حضور اغلب قدرت‌های مهم بین‌المللی در آن هستیم. سؤالی که در اینجا مطرح می‌شود این است که مهم‌ترین دلایل حضور قدرت‌های بین‌المللی در قطب شمال و جزایر آن چیست؟ بعلاوه حضور این میزان از قدرت‌های منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای در این منطقه چه پیامدهایی برای آن به همراه دارد؟

باید گفت که به‌زعم کارشناسان بین‌المللی، منطقه قطب شمال در مباحث مرتبط با دیپلماسی انرژی و امنیت اقتصادی جهان و همچنین در ارتباط با گشایش مسیرهای دریایی جدید که سهم مهمی در تجارت بین‌المللی دارند، در دهه‌های آتی از اهمیت کلیدی برخوردار است. بدین‌جهت قدرت‌های منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای در سال‌های اخیر رقابتی بی‌وقفه را جهت نقش‌آفرینی در آن آغاز نموده‌اند. این امر منطقه را با چالش‌های مهمی مواجه کرده که نحوه پاسخ‌گویی به هریک از این چالش‌ها پیامدهای منطقه‌ای و جهانی عمده‌ای به همراه خواهد داشت.

اهمیت نظامی و استراتژیکی قطب شمال در دوران

جنگ سرد

قطب شمال محل برخورد‌های استراتژیکی دوران جنگ سرد و به لحاظ نظامی و سیاسی منطقه‌ای بسیار حساس بود. برای اتحاد جماهیر شوروی نیز منطقه اهمیت بالایی داشت، زیرا این کشور زیردریایی‌های خود را که ستون فقرات قدرت نظامی آن بودند، در زیر کلاهک‌های یخی منطقه مستقر کرده بود. فضای دریایی و هوایی قطب شمال به همان میزان برای آمریکا و متحدان آن نیز مهم بود. ایالات متحده یک هدف استراتژیکی حیاتی در منطقه داشت و آن حفظ و کنترل آبراه‌های بین

آمریکا و اروپا بود. به همین دلایل هم بود که این کشور توانست حق تردد و استفاده نظامی از جزیره حساس و استراتژیکی گرینلند را به دست آورد.

در دوره پس از جنگ، خطی از گرینلند و ایسلند به عنوان پله دفاعی آمریکا در اقیانوس اطلس امتداد یافت. پایگاه تول در گرینلند و پایگاه دریایی آمریکا در ایسلند به‌عنوان نقاط ضد ژئو-استراتژیکی در برابر آرمان‌های شوروی در شمال حفظ شدند؛ اما اهمیت استراتژیکی و نظامی قطب شمال در طول دهه ۱۹۹۰ و پس از جنگ سرد و با فروپاشی شوروی کم‌رنگ شد. در واقع پس از فروپاشی شوروی رویارویی ژئو استراتژیکی جای خود را به دستور کار غیرنظامی، همکاری‌های پژوهشی و منافع اقتصادی داد. حتی نیروهای ایالات متحده در سال ۲۰۰۶ پایگاه کفلویک در ایسلند را ترک کردند.

اهمیت یابی مجدد قطب شمال

در سال‌های اخیر قطب شمال و مناطق مجاور آن بنا به دلایلی مهم، بازهم در کانون توجهات بین‌المللی واقع شده‌اند. اقتصاد جهانی در آینده‌ای نزدیک به وضوح وابسته به مناطق قطبی خواهد بود. یخ‌های قطب شمال و جزایر آن برای اقتصاد جهانی و جمعیت جهان از اهمیت بسیاری برخوردارند. این مناطق در تأمین امنیت غذایی شهرهایی مانند لندن، نیویورک، شانگهای و امنیت غذایی کشورهایی مانند بنگلادش و هلند نیز نقش مهمی دارند.

درجه حرارت در قطب شمال در حال افزایشی سریع‌تر از متوسط جهانی است. اگر این روند آب و هوایی در طول چند دهه آینده ادامه یابد، کاهش یخ‌ها موجب خواهد شد تا خطوط دریایی جدیدی در شمال و از سرزمین اصلی کانادا و شمال سیبری گشوده شود. خطوط حمل و نقل بین آسیا و اروپا نیز به طرز عمده‌ای کوتاه‌تر و به‌طور بالقوه ارزان‌تر از مسیرهای حاضر از طریق کانال پاناما و سوئز در آفریقا و آمریکا خواهد گردید. اما در کنار این افزایش اهمیت، قطب شمال و دولت‌های حاضر در آن با چالش‌های مهمی نیز مواجه هستند.

ذوب شدن یخ‌های قطب شمال، احتمال تعارض در بین بازیگران منطقه‌ای و قدرت‌های فرا منطقه‌ای را نیز افزایش می‌دهد. یکی از مهم‌ترین مسائلی که کشورهای قطب شمال با آن مواجه هستند، افزایش کنترل بر مسیرهای دریایی، از جمله مسیر دریای شمال به سوی روسیه است. مسئله دیگری که در نتیجه ذوب شدن یخ‌ها، قطب شمال را درگیر می‌کند کشف و استخراج منابع معدنی سرشار نظیر ذخایر بزرگ نفت و گاز و

نگران تغییرات ژئوپلیتیک منطقه خواهد بود. تجدید حضور آمریکا در بخش شمال غربی محتمل است. همچنین در برخی تجزیه و تحلیل‌های سیاسی، این منطقه به محل و سنگر مانورهای استراتژیک توصیف شده است. به طور بالقوه اما پتانسیل همکاری در بین کشورهای قطب شمال بیش از تعارض است. البته این بدان معنا نیست که منطقه قطب شمال عاری از تنش‌ها و تعارضات باشد. در خصوص اختلافات و تنش‌های موجود در منطقه می‌توان به اختلاف بین کانادا و دانمارک بر سر مالکیت یک جزیره کوچک خالی از سکنه و پوشیده از سنگ گچ به نام هانس اشاره کرد که در صورت وجود ذخایر نفت و گاز سودآور در این منطقه می‌تواند تنش‌زا باشد. تنش میان ایالات متحده، روسیه و چین نیز ممکن است بر اثر تلاش برای کنترل منابع و مسیرهای دریایی افزایش یابد. در حال عواقب ناشی از تغییرات آب‌وهوا پیکربندی منطقه را تغییر داده و قطب شمال به عنوان مرز جدیدی در روابط بین‌الملل اهمیت یافته است. در واقع، قطب شمال به یک اولویت استراتژیک برای کشورهای منطقه‌ای و حتی فرا منطقه‌ای تبدیل شده است. باید دید که آیا این منطقه به عنوان یک منطقه همکاری باقی خواهد ماند یا اینکه به یک منطقه رویارویی و کشمکش تبدیل خواهد شد.

جمع‌بندی

در مجموع می‌توان گفت شواهد حاکی از آن است که قطب شمال در دهه‌های آتی به یکی از مهم‌ترین مناطق جهان از حیث ارتباطی، استراتژیکی و انرژیکی بدل خواهد شد. با توجه به اینکه جنبه‌های اقتصادی امنیت از گستردگی و پیچیدگی بسیاری برخوردار بوده و میزان آسیب‌پذیری کشورها رابطه مستقیمی با وضعیت اقتصادی آن‌ها دارد؛ مسلم است که قدرت‌های اقتصادی و سیاسی بزرگ جهان به افزایش نفوذ در قطب شمال ادامه خواهند داد. اگر قطب شمال آن گونه که کارشناسان چینی ادعا می‌کنند پتانسیل تبدیل شدن به یک خاورمیانه جدید را داشته باشد؛ لازم است تا کشورهای واقع در خاورمیانه و از جمله ایران - به عنوان یکی از کشورهای وابسته به صادرات مواد خام و برخوردار از آبراه‌های استراتژیک - در خصوص پیامدهای ایجاد چنین وضعیتی به کارشناسی دقیق بپردازند.

از آنجایی که یکی از بزرگ‌ترین میادین نفتی در مجاورت گرینلند و نروژ واقع شده و تخمین‌ها حاکی از آن است که این میدان نفتی برابر با نیمی از ذخایر نفتی عربستان سعودی است؛

مواد معدنی و عناصر خاکی کمیاب در این ناحیه است که پس از ذوب شدن یخ‌های قطبی امکان استخراج و بهره‌برداری از این منابع فراهم خواهد شد.

در سال‌های اخیر نیز گرم شدن زمین و تقاضای جهانی برای منابع، در حال تبدیل کردن قطب شمال به یک منطقه کلیدی است. به گونه‌ای که کارشناسان چینی از قطب شمال به عنوان خاورمیانه جدید یاد می‌کنند. البته گمانه‌زنی‌های گسترده‌ای در خصوص عواقب این دگرگونی جریان دارد. آمریکایی‌ها تخمین می‌زنند که قطب شمال احتمالاً حدود ۱۳ درصد از ذخایر نفتی کشف نشده جهان و ۳۰ درصد از ذخایر بکر گازی جهان و همچنین منابع معدنی سرشاری از جمله سنگ آهن، روی و طلا را دربر دارد. در اجلاس نفت و گاز قطب شمال نیز که در سال ۲۰۱۴ در نروژ برگزار شد، سازمان دهندگان تخمین زده‌اند که حدود ۴۴ میلیارد بشکه نفت در نتیجه ذوب شدن یخ‌های این ناحیه می‌تواند به دست آید.

بارگرسون در مقاله‌ای تحت عنوان بحران قطبی در این باره نوشت: یخ‌های اقیانوس منجمد شمالی به سرعت در حال ذوب شدن هستند و این مسئله باعث می‌شود که اقیانوس منجمد شمالی جهت حمل و نقل منظم دریایی گشوده شده و اکتشاف منابع طبیعی پرسود آن نیز آغاز گردد؛ اما این وضعیت ویژه می‌تواند بسیار خطرناک باشد زیرا در حال حاضر هیچ ساختار سیاسی و یا حقوقی که قادر به توسعه منظم منطقه یا میانجیگری اختلافات سیاسی بر سر منابع قطب شمال یا خطوط دریایی باشد، غالب نشده است؛ بنابراین هر دولتی تلاش می‌کند تا از محدوده خود دفاع کند.

پیش‌بینی وضعیت قطب شمال در دهه‌های آتی

پیش‌بینی دقیق آینده منطقه قطب شمال کار ساده‌ای نیست. یک پژوهشگر فرانسوی به نام ریچارد لیبی وییق سه سناریوی جایگزین برای ژئوپلیتیک منطقه ارائه نموده که عبارت‌اند از:

- الف) یک قطب شمال تحت سلطه ایالات متحده آمریکا؛
- ب) شکل‌گیری جنگ سرد جدید منطقه‌ای بین آمریکا و روسیه؛
- ج) تداوم فضای قطبی با بخش‌هایی پایدار از حاکمیت ملی، احترام به قوانین دریایی و تشکیل مؤسسات تعاونی قوی. در حال حاضر، ایجاد تعادل بین تنش و ثبات یکی از نکات اصلی در این منطقه است. انتظار می‌رود چین در پروژه‌های مرتبط با منابع شمال شرقی منطقه حضور یابد. ایالات متحده

این مسئله ضمن افزایش اهمیت قطب شمال می تواند تأثیرات مهمی بر قیمت منابع در بازارهای جهانی و به تبع آن بر وضعیت اقتصادی کشورهای متکی بر صادرات منابع خام بر جای گذارد. چرا که به دلیل فضای تفاهم‌آمیزتر حاکم بر قطب شمال و گشایش مسیرهای دریایی کوتاه‌تر و ارزان‌تر - در نتیجه ذوب شدن یخ‌های قطبی - در این ناحیه، اغلب خریداران اصلی مواد خام ترجیح می‌دهند به سرمایه‌گذاری در این منطقه بپردازند.

منابع

- Østerud, Øyvind, Hønneland, Geir (2014/05/02). Geopolitics and International cphpost (2014/may/02). Greenland and the Arctic: The next Ukraine?, at: <http://cphpost.dk/news14/international-news14/greenland-and-the-arctic-the-next-ukraine.html>(2016/06/23)
- DEGEORGES, DAMIEN (2012). THE ROLE OF GREENLAND IN THE ARCTIC. Greenland: institute de recherche strategique de l'ecole militaire. Governance in the Arctic (156-176). , Norway: Department of Political Science, University of Oslo.
- Rasmussen, Mikkel Vedby (2013). Greenland Geopolitics: Globalisation and Geopolitics in the New North, (3-27). Copenhagen: Centre for Military Studies, Department of Political Science University of Copenhagen.
- Stephens, Philip (6/march/2014). Greenland building closer US relations, prime minister says Prime Minister reveals pivot amid international scramble for resources in the Arctic. At: <https://www.nextft.com/content/e33f5bfc-a49b-11e3-b915-00144feab7de> (2016/06/15.)

استفاده از مطالب با ذکر منبع آزاد است.

متون سیاستی منتشرشده در شمس، بیانگر دیدگاه نویسندگان بوده و لزوماً نظر این شبکه نیست.